شىنجاڭ بىلەن ۋەتىنىمىز ئىچكىرى رايونلىرىنىڭ بىر گەۋدىلىشىش تارىخىي تەرەققىياتىنىڭ مۇقەررەرلىكى

(بېشى 5ـ بەتتە)

غەربىي يۇرتنىڭ شەرقىي قىسىم رايۇنىدىكى ئايماق، ناھىيە تۈزۈمىگە ئوخشىمايدىغىنى شۇكى، تاڭ سۇلالىسى غەربىي يۇرتنىڭ غەربىي قىسمىدىكى كەڭ رايونلاردا بېقىندىلىق تۈزۈمىنى يولغا قويغان. بۇ مەھكەمە، ئايماقلارنىڭ تۈتۈق، تەپتىش بېگىلىكىنى قەبىلىلەرنىڭ ئەسلىدىكى ئاتامانلىرى ئۈستىگە ئېلىپ، ئەسلىدىكى ھۆكۈمرانلىق ئىپاراتىدىن داۋاملىق پايدىلىنىپ، ئۆز قەبىلىسىنىڭ ئادەتى بويىچە قارىمىقىدىكى رايونلارغا ھۆكۈمرانلىق قىلغان؛ ئۇلارنىڭ مەنسىپى ۋارىسلىق قىلىش بىلەن داۋاملاشقان، لېكىن جەزمەن تاڭ سۇلالىسى مەركىزىي ھۆكۈمىتىنىڭ ئوتتۇغات بېرىشىنى قوبۇل قىلىشى شەرت قىلىنغان. 7 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن كېيىن، تاڭ سۇلالىسى كۈسەن، ئۇدۇن، سۇلى، سۇيئاب-تىن ئىبارەت تۆت چوڭ ھەربىي قورغان، يەنى ئەنشى تۆت قورغىنىنى تەسىس قىلىپ، باشقۇرۇشنى يەنمۇ كۈچەيتكەن.

سۈي، تاڭ سۇلالىلىرى دەۋرىدە، بولۇپمۇ تاڭ سۇلالىسىنىڭ غەربىي يۇرتتا سىستېمىلىق باشقۇرۇش ۋە ئىدارە قىلىش ئورگىنى تەسىس قىلىشى بۇ دەۋردە غەربىي يۇرتنى باشقۇرۇش ۋە ئىدارە قىلىشنىڭ زور دەرىجىدە يۇقىرى كۆتۈرۈلگەنلىكىنى، غەربىي يۇرتنىڭ ئىجتىمائىي مۇقىملىقنى قوغداش ۋە يېپەك يولىنىڭ بىخەتەرلىكى، راۋاڭلىقىغا كاپالەتلىك قىلىش بىلەن بىللە، شىنجاڭنى ئېچىش ۋە ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ كۆچلۈك ئىلگىرى سۈرۈلگەنلىكىنى ئەكس ئەتتۈرۈپ بەردى.

بەش دەۋر ۋە سۇڭ سۇلالىسى دەۋرىدە، ئىچكىرى رايونلاردا ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ كېيىنكى لياڭ، كېيىنكى تاڭ، كېيىنكى جىن، كېيىنكى خەن ۋە كېيىنكى جوۋدىن ئىبارەت بەش ئايرىما ھاكىمىيەت قۇرۇلغان، غەربىي يۇرتتىمۇ ئۇزۇنغا قاراشلىق بولمىغان بىرقانچە يەرلىك ھاكىمىيەت بارلىققا كەلگەن، ئاساسلىقى قاراخانىيلار خانلىقى، ئۇدۇن لى جەمەتى بەگلىكى ۋە قوچۇ قەدىمكى ئۇيغۇر خانلىقى قاتارلىقلار بار، لېكىن ھەممىسى ئىچكىرى رايونلار بىلەن قويۇق مۇناسىۋەتنى ساقلاپ كەلگەن. مەسىلەن، لى شېڭتىيەن ئۆزىنى تاڭ جەمەتى ئۇرۇقىغا تەۋە دەپ قاراپ، كېيىنكى جىن سۇلالىسى بىلەن ئولپان تاپشۇرۇش مۇناسىۋىتىنى ساقلاپ كەلگەن، كېيىنكى جىن سۇلالىسى لى شېڭتىيەنگە ئۇلۇغ ئاغلىق ئۇدۇن خانى ئۇنۋانىنى بەرگەن. بەش دەۋر مەزگىلىدە، قوچۇ قەدىمكى ئۇيغۇر خانلىقى كېيىنكى جوۋ بەگلىكىگە كۆپ قېتىم ئادەم ئەۋەتىپ ئولپان تاپشۇرغان؛ سۇڭ سۇلالىسى مەزگىلىدە قوچۇ خانى، ئۇدۇن خانى، قاراخانىيلار خانى ئەلچى ئەۋەتىپ سۇڭ سۇلالىسىگە ئولپان تاپشۇرغان.

13 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا، چىڭگىزخان باش كۆتۈرگەندىن كېيىن غەربىي يۇرتقا يۈرۈش قىلىپ، غەربىي لياۋ سۇلالىسىنى يوقىتىپ، تېيانشاننىڭ جەنۇبى ـ شىمالىنى بىرلىككە كەلتۈرگەن. يۇەن سۇلالىسى قۇرۇلغاندىن كېيىن، غەربىي قىسمىدىكى زېمىنغا بولغان باشقۇرۇشنى كۈچەيتىپ، ۋاقىتلىق دىۋان ۋازارىتى، قورۇقچىبەگ مەھكىمىسى، ئەمىرلەشكەر مەھكىمىسى، ئايغاقچى مەھكىمىسى، غەربىي يۇرت ياساۋۇل قوشۇنى قوماندانلىق مەھكىمىسى، جازا ـ كۆزىتىش مەھكىمىسى، قەغەز پۇل بېسىش ـ تارقىتىش ئىشلىرىنى باشقۇرۇش مەھكىمىسى ۋە قەغەز پۇل خەزىنىسى قاتارلىقلارنى تەسىس قىلغان؛ يەنە بۇۋاستە ئەمەلدار ۋە قوشۇن ئەۋەتىپ، خانلىق سۈيۇرغال قىلىپ، يەرلىك ئاتامانلارغا ئوتۇغات بەرگەن. پۈتكۈل يۇەن سۇلالىسى دەۋرىدە، غەربىي يۇرت رايونى ئىزچىل مەركەزنىڭ ئەھمىيەت بېرىشىگە چوڭقۇر ئېرىشىپ، ئىچكىرى رايونلاردىكى مەمۇرىي ئۆلكىلەر بىلەن ئوخشاش مۇھىم ئورۇنغا قويۇلغان.

1391 ـ يىلى، مىڭ سۇلالىسى قومۇلنى قايتۇرۇۋالغان. 1406 ـ يىلى، مىڭ سۇلالىسى مەركىزىي ھۆكۈمىتى قومۇلدا ياساۋۇل مەھكىمىسى تەسىس قىلغان. مىڭ سۇلالىسى يەنە بېشبالىق، ئېلىبالىق، تۇرپان ۋە ئويرات قاتارلىق جايلاردىكى ئايرىما ھاكىمىيەت ئاتامانلىرىغا ئوتۇغات بېرىپ ۋە ۋەزىپىگە تەينىلەپ، ئۇزۇلۇكسىز ئەمەلدار ئەۋەتىپ غەربىي يۇرتتىكى ھەرقايسى جايلارنى چارلاپ كۆزىتىپ، غەربىي يۇرتتىكى ھەرقايسى يەرلىك ھاكىمىيەتلەرنى بۇۋاستە ياكى ۋاستىلىك باشقۇرغان. شۇنىڭ بىلەن بىللە، غەربىي يۇرتتىكى ھەرقايسى يەرلىك ھاكىمىيەتلەرمۇ ئۆزلىرىنى مىڭ سۇلالىسى مەركىزىي ھۆكۈمىتىنىڭ ئەمەلدارى دەپ قاراپ ئولپان تاپشۇرغان.

چىڭ سۇلالىسى شىنجاڭ بىلەن ئىچكىرى رايونلارنىڭ سىياسىي تۈزۈمىنى بىرلىككە كەلتۈرۈشنى پەيدىنپەي ئىشقا ئاشۇرغان. 1755 ـ يىلى چىڭ سۇلالىسى بىر دەم ئىسيان كۆتۈرۈپ، بىر دەم ئەل بولىدىغان جۇڭغار ئايرىما ھاكىمىيىتىنى تىنچىتقان، 1759 ـ يىلى يەنە چوڭ، كىچىك خوجىلار توپىلىڭىنى تىنچىتىپ، تېيانشاننىڭ جەنۇبى ـ شىمالىنى بىرلىككە كەلتۈرگەن. شۇنىڭدىن كېيىن، شىنجاڭغا قارىتا ھەربىي مەھكىمە تۈزۈمىدىكى ھۆكۈمرانلىقنى يۈرگۈزۈپ، كۈرەدە ئىلى جياڭجۈننى تەسىس قىلغان، ئىلى جياڭجۈنى شىنجاڭنىڭ ھەربىي ـ مەمۇرىي ئىشلىرىنى باشقۇرىدىغان ئەڭ ئالىي ئەمەلدار بولغان. شۇنىڭ بىلەن بىللە، چىڭ ھۆكۈمىتى شىنجاڭنىڭ ئوخشاش بولمىغان رايونلىرىغا قارىتا ئوخشاش بولمىغان ھۆكۈمرانلىق تۈزۈمىنى قوللىنىپ، ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا ئۇيغۇر مىللىتى توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جەنۇبىي شىنجاڭدا بەگلىك تۈزۈمىنى يولغا قويغان، لېكىن بەگلىككە ۋارىسلىق قىلىش تۈزۈمىنى ئەمەلدىن قالدۇرغان؛ موڭغۇل مىللىتى ۋە قازاق مىللىتى رايۇندا جاساق تۈزۈمىنى يولغا قويغان، قومۇل قاتارلىق جايلاردا ۋىلايەت، ناھىيە تۈزۈمىنى يولغا قويغان. 19 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا، قوقان خانلىقى شىنجاڭدىكى ئىچكى قالايمىقانچىلىق ۋەزىيىتىدىن پايدىلىنىپ شىنجاڭغا تاجاۋۇز قىلىپ كىرىپ، قەشقەرده قورچاق ھاكىمىيەت قۇرغان. 1878 ـ يىلى، شىنجاڭدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ زور كۈچ بىلەن قوللىشىدا، زوزۇڭتاڭ قوشۇن باشلاپ تېزدىن ياقۇبېگ قورچاق ھاكىمىيىتىنى يوقىتىپ، شىنجاڭنى قايتۇرۇۋالغان. شىنجاڭ قايتۇرۇۋېلىنغاندىن كېيىن، چىڭ ھۆكۈمىتى تارىخىي تەرەققىيات ۋە ئەمەلىي ئىدارە قىلىش تەلىپىگە ماسلىشىپ، 1884 ـ يىلى شىنجاڭدا رەسمىي ئۆلكە قۇرۇپ، ئىچكىرى رايونلارنىڭ سىياسىيسى بىلەن پۈتۈنلەي بىر گەۋدىلەشتۈرگەن.

يۇقىرىدا بايان قىلىنغىنىدەك، شىنجاڭ بىلەن ۋەتىنىمىز ئىچكىرى رايونلىرىنىڭ بىر گەۋدىلىشىشى تارىخىي تەرەققىياتنىڭ مۇقەررەرلىكى، شۇنداقلا شىنجاڭنىڭ قەدىمدىن تارتىپلا جۇڭگونىڭ ئايرىلماس بىر قىسمى ئىكەنلىكىنى تولۇق چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ؛ ئۇزاق تەرەققىيات جەريانىدا، ھەر مىللەت خەلق ئېغىر كۈنلەردە بىللە بولۇپ، جاپا ـ مۇشەققەتتە ھەمدەم بولۇپ، دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى قوغدايدىغان، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغدايدىغان، سىرتنىڭ تاجاۋۇزىغا قارشى تۇرىدىغان، بۆلگۈنچىلىككە قارشى تۇرىدىغان شەرەپلىك ئەنئەنىنى شەكىللەندۈرۈپ، ئايرىلماس تەقدىر ئورتاق گەۋدىسى بولۇپ ئۈيۈشتى.

(ئاپتور جۇڭگو ئىجتىمائىي پەنلەر ئاكادېمىيەسى جۇڭگو چېگرا رايون تەتقىقات ئورنىنىڭ تەتقىقاتچىسى)

(2019 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنىدىكى «خەلق گېزىتى»گە بېسىلغان)

شىنجاڭ ئەزەلدىن كۆپ مەنبەلىك مەدەنىيەت توپلاشقان ۋە كۆپ خىل دىن تەك مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان رايون

(بېشى 5ـ بەتتە)

«ئۇچ خىل كۆچ» شىنجاڭدا قەدىمدىن تارتىپ كۆپ خىل دىن تەك مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشتەك تارىخنى ئىنكار قىلىپ، «ئۇيغۇرلار تارىختا پەقەت ئىسلام دىنىغىلا ئېتىقاد قىلغان، باشقا دىنلارغا ئېتىقاد قىلىپ باقمىغان» دېگەننى تەرغىب قىلدى؛ دىنىي ئەسەبىيلىك ئىدىيەسىنى تەرغىب قىلىپ، زوراۋانلىق، تېررورلۇق ۋەقەلىرىنى ئۇزۇلدۇرمەي پەيدا قىلىپ، دۆلىتىمىزنىڭ سىياسىي تۈزۈمى ۋە قانۇن تۈزۈمىنى چېكىگە خىرىس قىلدى ھەم دىندىن پايدىلىنىپ ئامىمنىڭ زامانغا لايىق تۇرمۇشىغا ئارىلاشتى. بىز جەزمەن ماركسىزملىق دىن قارىشىدا چىڭ تۇرۇپ، شىنجاڭدىكى دىنلارنىڭ تەرەققىيات ئۇزگىرىش تارىخىنى توغرا تونۇپ، پارتىيەنىڭ دىن سىياسىتى ۋە دىن خىزمىتى تۈپ فاڭچېنىنى چوڭقۇر چۈشىنىپ ۋە ئومۇمىيۈزلۈك ئىزچىللاشتۇرۇپ، شىنجاڭ رايۇنىدىكى ھەر خىل دىنلارنىڭ ئىناق تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى، ساغلام، تەرتىپلىك راۋاجلىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈشىمىز كېرەك.

شىنجاڭدا كۆپ خىل دىن تەك مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش ئەندىزىسىنىڭ شەكللىنىشى ۋە ئۇزۇگىرىشى ئۇزاق تارىخىي جەريانىنى باشتىن كەچۈردى. ئىپتىدائىي جەمئىيەتتە، شىنجاڭ رايۇنىدىكى ئاھالىلەردە ئىپتىدائىي دىن قارىشى بارلىققا كەلگەن ھەم تەدرىجىي ھالدا شامان دىنى تەرەققىي قىلغان. سىرتتىن كەلگەن دىنلار تارقىلىپ كىرىشتىن بۇرۇن، شىنجاڭدا ئىپتىدائىي دىن ۋە شامان دىنى تارقالغان. مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 4 ـ ئەسىرنىڭ ئالدى ـ كەينىدە، زوروئاستىر دىنى شىنجاڭغا تارقىلىپ كىرگەن. تەخمىنەن مىلادىيەدىن ئىلگىرىكى 1 ـ ئەسىردە، بۇددا دىنى شىنجاڭغا تارقىلىپ كىرگەن ھەم تەدرىجىي تەرەققىي قىلىپ يېتەكچى ئورۇننى ئىگىلىگەن دىنغا ئايلانغان، شۇنىڭدىن كېيىن يەنە تويىن دىنى، نېستوريان دىنى ۋە مانى دىنى شىنجاڭغا تارقىلىپ كىرىپ، بۇددا دىنى ئاساسىي دىن قىلىنغان، كۆپ خىل دىن تەك مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان ئەندىزە شەكللەنگەن. 9 ـ ئەسىرنىڭ ئاخىرىلىرى 10 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا، ئىسلام دىنى شىنجاڭنىڭ جەنۇبىي قىسىم رايونىغا تارقىلىپ كىرگەن. ئىسلام دىننى قوبۇل قىلغان قاراخانىيلار خانلىقى 10 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدا بۇددا دىنىغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئۇدۇن بەگلىككە 40 نەچچە يىل دىن ئۇرۇشى قوزغىغان، 11 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىدا ئۇدۇننى مەغلۇپ قىلىپ، ئىسلام دىننى بۇ رايوندا مەجبۇرىي يولغا قويغان. شىنجاڭنىڭ ئەسلىدىكى دىن ئەندىزىسى جەنۇبىي شىنجاڭدا ئىسلام دىننى ئاساس قىلىدىغان، شىمالىي شىنجاڭدا بۇددا دىننى ئاساس قىلىدىغان، ئىسلام دىنى بىلەن بۇددا دىنى تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان ئەندىزىگە ئۆزگەرگەن. 14 ـ ئەسىرنىڭ ئوتتۇرىلىرىدىن باشلاپ، شەرقىي چاغاتاي خانلىقى ھۆكۈمرانلىرىنىڭ مەجبۇرىي يولغا قويۇشى بىلەن، 16 ـ ئەسىرنىڭ باشلىرىغا كەلگەندە، ئىسلام دىنى ئاساسىي دىن قىلىنغان، كۆپ خىل دىن تەك مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان ئەندىزە ئاخىرى شەكللەنگەن ھەم ھازىرغىچە داۋاملىشىپ كەلگەن.

ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ دىنىي ئېتىقادىدىنىڭ ئۆزگىرىش تارىخىنى توغرا تونۇش كېرەك. ئۇيغۇر مىللىتى نۇرغۇن مىللەتكە ئوخشاش، ئۇلارنىڭ ئەجدادلىرى ئەڭ دەسلەپتە ئىپتىدائىي دىن ۋە شامان دىنىغا ئېتىقاد قىلغان، كېيىن ئارقا ـ ئارقىدىن زوروئاستىر دىنى، بۇددا دىنى، مانى دىنى، نېستوريان دىنى ۋە ئىسلام دىنىغا ئېتىقاد قىلغان. ھازىرغا قەدەر، ئۇيغۇر مىللىتىنىڭ ئەنئەنىۋى نۇرغۇن مەدەنىيىتىدە يەنىلا بۇ دىنلارنىڭ مەدەنىيەت ئىزلىرى ساقلىنىپ قالغان. ئىسلام دىنى شىنجاڭ رايونىغا تارقىلىپ كىرگەندىن كېيىن، قاراخانىيلار خانلىقى ۋە شەرقىي چاغاتاي خانلىقى ھۆكۈمران سىنىپىنىڭ دىن ئۇرۇشى ۋە مەمۇرىي ۋاسىتە بىلەن مەجبۇرىي يولغا قويۇشى قايتىدىن ئىلگىرىكى ئۇزۇن ئالدىدا ھەممە ئادەم بابباراۋەر بولۇشتا چىڭ تۇرۇش، دىنلارنىڭ بىردەك بابباراۋەرلىكىدە چىڭ تۇرۇش، «بىرلا دىننىڭ يالغۇز زورىيىشى»غا قەتئىي يول قويماسلىق، باشقا دىنلاردىن ھالقىغان ئالاھىدە مەرتىۋىگە ئىگە بولۇۋېلىشىغا يول قويماسلىق ئىدىيەسى سۈرۈشتە، جەزمەن ئەسەبىيلىكنى قوغداش ۋە ئىلگىرى سۈرۈش، دىنىي ئەسەبىيلىكنى كۆچلەردىن مۇداپىئەلىنىش ۋە ئۇلارغا زەربە بېرىش كېرەك. دىنىي ئەسەبىيلىدىيە شىنجاڭغا سىڭىپ كىرگەندىن كېيىن، «ئۇچ خىل كۆچ» دىن بايرىقىنى كۆتۈرۈۋېلىپ، دىنىي ئەسەبىيلىدىيە ۋە ئەكسىيەتچىل تەشەببۇسنى تەرغىب قىلىپ، زوراۋانلىق، تېررورلۇق ھەرىكەتلىرىگە قۇترىتىپ ۋە ئۇنى پەيدا قىلىپ، ئىجتىمائىي مۇقىملىققا بۇزغۇنچىلىق قىلىپلا قالماي، يەنە ئىناق بىللە ئۆتۈش، سىڭىشىش، تەك مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشتەك دىن تارىخى ئەنئەنىسىگە بۇزغۇنچىلىق قىلدى. ئەمەلىيەت شۇنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇكى، دىنىي ئەسەبزىم دىن ئەمەس، ئۇ دىنىي ئەقىدىلەرگە پۈتۈنلەي خىلاپ بولۇپ، زوراۋانلىق، تېررورلۇقنىڭ ئىدىيە ئاساسى. ئەسەبىيلىكنى تۈگىتىش دىننى يوقىتىش ئەمەس، بەلكى زوراۋانلىق، تېررورلۇقنىڭ ئىدىيە ئاساسىنى يوقىتىپ، دىنلارنىڭ ئېجىلىقى، جەمئىيەتنىڭ ئىناقلىقىنى تېخىمۇ ياخشى قوغداپ، شىنجاڭ رايونىنىڭ مۇقىملىقى، گۈللىنىشىنى قوغداش ۋە ئىلگىرى سۈرۈشتىن ئىبارەت.

شىنجاڭدىكى دىنلارنى جۇڭگوچىلاشتۇرۇش يۆنىلىشىدە چىڭ تۇرۇش كېرەك. تارىخ شۇنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇكى، ئۆزى تۇرۇۋاتقان دەۋر ۋە جەمئىيەتكە ئۇيغۇنلىشىش دىننىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى ۋە ئەمەلىيەتتە ئىچكى قىلىشدىكى ئىچكى ئېھتىياج ۋە قانۇنىيەت، مەيلى يەرلىك دىن ياكى سىرتتىن كىرگەن دىن بولسۇن، ھەممىسى بۇ قانۇنىيەتكە جەزمەن ئەمەل قىلىشى شەرت. جۇڭگودىكى بۇددا دىنى، تويىن دىنى، مانى دىنى، نېستوريان دىنى، ئىسلام دىنى، خىرىستىيان دىنى قاتارلىقلار ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ شىنجاڭ رايونىغا تارقىلىپ كىرگەن، بىر دىن ياكى ئىككى دىن ئاساسلىق ئورۇندا تۇرۇش، كۆپ دىن تەك مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش باشتىن ـ ئاخىر شىنجاڭنىڭ دىن ئەندىزىسىنىڭ تارىخىي ئالاھىدىلىكى. گەرچە تارىختا شىنجاڭ رايوندا ئىلگىرى دىن ئۇرۇشى ياكى توقۇنۇشى يۈزبەرگەن بولسىمۇ، ئەمما بۇ ئۇرۇش ۋە توقۇنۇشلار نىسبەتەن قىسقا مەزگىللىك بولۇپ، شىنجاڭ رايوندا كۆپ خىل دىن تەك مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش ئەندىزىسىنى ئۆزگەرتەلمىگەن، شۇنداقلا كۆپ خىل دىننىڭ قوبۇل قىلىش، يۇغۇرۇلۇش، مۆتىدىل، سىغدۇرۇشچان بولۇشتەك مۇناسىۋىتىنمۇ ئەزەلدىن ئۆزگەرتەلمىگەن ئەمەس. مەسىلەن، شامان دىنى ۋە زوروئاستىر دىننىڭ ئوتقا چوقۇنۇشى، ئىسلام دىنى تارقىلىپ كىرگەن تەقدىردىمۇ يوقاپ كەتمىگەن. يەنە مەسىلەن، يەكەن، قاغىلىق، قەشقەر، قومۇل، ئىلى قاتارلىق جايلاردىكى بەزى قەدىمىي مەسچىتلەردە يەنىلا بۇت تەكچىسى، نېلۇپەر گۈلى نەقشى، نېلۇپەر گۈللۈك بۇت سۈپىسى قاتارلىقلار ساقلىنىپ قالغان. بۇددا دىنى، ئىسلام دىنى قاتارلىق سىرتتىن كەلگەن دىنلار شىنجاڭ رايونىغا تارقىلىپ كىرگەندىن كېيىن، جۇڭخۇا مەدەنىيىتىنىڭ ئۆزىگە خاس ئالاھىدىلىكىگە ئىگە بولۇپ، جۇڭخۇا مەدەنىيىتىنىڭ بىر قىسمىغا ئايلاندى. يەنە مەسىلەن، ئىسلام دىنى ئەسلىدە ئاللادىن باشقا ھەرقانداق ئادەم ياكى شەيئىگە ئېتىقاد قىلىشقا قارشى تۇرىدۇ، ئەمما ئۇيغۇر قاتارلىق مىللەتلەر ھازىرغىچە مازارغا تاۋاپ قىلىدۇ، بۇ ئىسلام دىنىنىڭ يەرلىكلەشكەنلىكىنىڭ ئەڭ تىپىك ئىپادىسى. بۇنىڭدىن باشقا، ھەر قېتىم قۇربان ھېيت كەلگەندە، قەشقەردىكى ئۇيغۇر مىللىتى ئېچىدىكى دىنغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئامما ھېيتگاھ مەسچىتىدە نامىز ئوقۇغاندىن كېيىن، ھەممىسى مەسچىت ئالدىدىكى مەيداندا ساما ئۇسسۇلى ئويناپ تەنتەنلىك پائالىيەت ئۆتكۈزىدۇ، كىشىلەر ناخشا ئېيتىپ، ئۇسسۇل ئويناپ، كۈلكە ـ چاقچاق قىلىشىدۇ، كەيپىيات قىزغىن بولىدۇ. بۇ جۇڭگودىلا ئەمەس، پۈتۈن دۇنيادىكى قۇربان ھېيتنى تەبرىكلەش پائالىيەتلىرى ئېچىدىمۇ بىردىنبىر ھېسابلىنىدۇ. بۇنىڭ ھەممىسى شۇنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇكى، شىنجاڭ رايونىدىكى سىرتتىن كەلگەن دىنلار پەقەت جۇڭگوچىلاشتۇرۇش يۆنىلىشىدە چىڭ تۇرۇپ، جۇڭخۇانىڭ مۇنبەت تۈپرىقىغا يۇغۇرۇلغاندىلا، ئاندىن دۆلىتىمىزدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايدۇ ۋە داۋاملىشالايدۇ.

دىيالېكتىكىلىق ماتېرىيالىزم ۋە تارىخىي ماتېرىيالىزملىق دۇنيا قاراش ۋە مېتودولوگىيەدە چىڭ تۇرۇپ، جۇڭخۇا نەزەرىدە شىنجاڭ رايونىنىڭ تارىخىنى تونۇش ماركسىزملىق دۆلەت قارىشى، تارىخ قارىشى، مىللەت قارىشى، مەدەنىيەت قارىشى، دىن قارىشىنى ئاماياں قىلدى.

(ئاپتور شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونلۇق پارتكوم تەشۋىقات بۆلۈمىنىڭ مۇئاۋىن بۆلۈم باشلىقى)

(2019 ـ يىلى 7 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنىدىكى «خەلق گېزىتى»گە بېسىلغان)

جۇڭخۇا نەزەرىدىكى شىنجاڭ رايونىنىڭ تارىخى

(بېشى 5ـ بەتتە)

قائىدە ـ يوسۇن تۈزۈمى، كىتابلىرى، مۇزىكا ـ ئۇسسۇللىرى قاتارلىقلار غەربىي يۇرتقا كەڭ تارقالغان. بۇگۈن شىنجاڭدىكى مىللەتلەر ئىشلىتىۋاتقان ساپان، ئوتغۇچ، چاناق قاتارلىقلارنىڭ شەكلى ۋە تۈزۈلۈشى جەنگو دەۋرىدە كەشپ قىلىنغان، خەن سۇلالىسى دەۋرىدە ئومۇملاشتۇرۇلۇپ، تاڭ سۇلالىسىدە ئىسلاھ قىلىنغان ۋە كېڭەيتىلگەن. شۇنىڭ بىلەن بىللە، باربىت، چىاڭ نېيى قاتارلىق چالغۇلار غەربىي يۇرتتىن ياكى غەربىي يۇرت ئارقىلىق ئوتتۇرا تۈزلەڭلىككە تارقالغان. ۋېي، جىن، جەنۇبىي ـ شىمالىي سۇلالىلەر مەزگىلىدە، مىللەتلەرنىڭ كەڭ كۆلەمدە كۆچۈشى، كەڭ كۆلەمدە يۇغۇرۇلۇشى ئارقىسىدا، بۇگۈنكى شىنجاڭنىڭ كۆچادىكى كۈسەن نەغمىسىنىڭ ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكتە داڭقى چىقىپ، سۈي، تاڭ سۇلالىلىرىدىن تاكى سۇڭ سۇلالىسى دەۋرلىرىگىچە ئوردا زىياپەت نەغمىسىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمىغا ئايلانغان. تاڭ سۇلالىسىدىكى ئون نەغمە ئىچىدە، غەربىي لياڭ نەغمىسى، كۈسەن نەغمىسى، تىەنجۇ نەغمىسى، ئەنگو نەغمىسى، سۇلى نەغمىسى، قوچۇ نەغمىسى، كاڭگو نەغمىسىدىن ئىبارەت يەتتە نەغمە غەربىي يۇرتتىن كەلگەن، خۇلارنىڭ قۇيۇن ئۇسسۇلى، خۇلارنىڭ سەكرىمە ئۇسسۇلى، شىر ئۇسسۇلى قاتارلىقلار ئوردىدا ئەۋج ئالغان، چاڭئەن شەھىردە «غەربىي يۇرت ئۇسۇلۇبى» بىر مەھەل ئەۋج ئالغان. چېگرا رايون شائىرى سېن شېن شېئىردا «گۈل قوۋۇق سانغۇنى ناخشا ئېيتار خۇچە كارامەت، ۋاسسال بېگى سۆزلىشەر خەنزۇچىدە ئالامەت» دەپ يېزىپ، ئەينى چاغدىكى شىنجاڭ رايوندا ئاز سانلىق مىللەتلەر تىلى بىلەن خەنزۇ تىلىنىڭ تەڭ قوللىنىلغانلىقى، مەدەنىيەتنىڭ گۈللەنگەنلىكىدەك مەنزىرىنى سۈرەتلەپ بەرگەن. 1884 ـ يىلى شىنجاڭ ئۆلكە بولۇپ قۇرۇلغاندىن كېيىن، جايلاردا مائارىپ يولغا قويۇلۇپ، مەكتەپلەر قۇرۇلۇپ، ئىجتىمائىي مەدەنىيەت ئەسلىمىلىرى قايتا قۇرۇلۇپ ۋە ئەسلىگە كەلتۈرۈلۈپ، ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيىتى دۆلەتنىڭ بىرلىككە كېلىشى جەريانىدا يېڭى كۆچكە ئېرىشىپ، جۇڭخۇا مەدەنىيىتى ئېقىمىغا قايتىدىن قوشۇلغان. شۇنىڭدىن كېيىن، شىنخەي ئىنقىلابى، رۇسىيە ئۆكتەبىر ئىنقىلابى، 4 ـ ماي ھەرىكىتى، يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلاب تەسىرىدە، شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيىتى زامانىۋىلىشىشقا يۈزلەنگەن. ياپون تاجاۋۇزچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش مەزگىلىدە، شىنجاڭ رايوندا يېڭى مەدەنىيەت ھەرىكىتى جۇش ئۇرۇپ قانات يېيىپ، ماركسىزم كەڭ تارقىلىپ، ھەرقايسى مىللەتلەر پۈتۈن مەملىكەت خەلقى بىلەن بىرلىكتە دۈشمەنگە قارشى بىر سەپتە تۇرۇپ، ۋەتەنپەرۋەرلىك يادرو قىلىنغان تاجاۋۇزچىلىققا قارشى ئۇرۇش مەدەنىيىتىنى شەكللەندۈرگەن. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان، بولۇپمۇ ئىسلاھات، ئېچىۋېتىش يولغا قويۇلغاندىن بۇيان، دۆلەت ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ، ئۇيغۇر، قازاق، موڭغۇل، قىرغىز، تاجىك، شىبە ۋە ئۆزبېك قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ كۆپلىگەن خەلق ئەدەبىياتى مىراسلىرىنى قۇتقۇزۇپ، يېغىپ، رەتلەپ، تەرجىمە قىلىپ، نەشر قىلىپ، مىللەتلەر مەدەنىيىتىنىڭ تارىخىتكى مىسلىسىز گۈللىنىشىگە تەرەققىي قىلىش مەزگىلگە كىرىشىگە تۇرتكە بولغان، تارىخ شۇنى ئىسپاتلىدىكى، جۇڭخۇا مەدەنىيىتى باشتىن ـ ئاخىر شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنىڭ ھېسسىيات يۈلەنچۈكى، قەلب ماكانى ۋە مەنىۋى ماكانى، شۇنداقلا شىنجاڭدىكى مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت تەرەققىياتىنىڭ ھەرىكەتلەندۈرگۈچى كۈچ مەنبەسى بولۇپ كەلدى.

شىنجاڭ رايونىدىكى دىنلارنىڭ ۋەتەنىمىزنىڭ باشقا رايونلىرىدىكى دىنلار بىلەن ئىناق بىللە ئۆتۈشى، سىڭىشىشى، تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇشى دۆلىتىمىزنىڭ دىنىنى جۇڭگوچىلاشتۇرۇش يۆنىلىشىنى ئىماياں قىلدى. جۇڭگو كۆپ خىل دىن تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان دۆلەت، ھەرقايسى دىنلارنىڭ ئەزەلدىن ئورنى باراۋەر، مۇناسىۋىتى رايىش. خەن سۇلالىسى دەۋرىدىن بۇيان، دۆلىتىمىزدە بۇددا دىنى، تويىن دىنى، ئىسلام دىنى، كاتولىك دىنى، خىرىستىيان دىنى قاتارلىق بەش چوڭ دىن تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدىغان ئەندىزە تەدرىجىي شەكللەنگەن. تۇرلۇك دىنلارنىڭ ئورنى باراۋەر، ئىناق بىللە ئۆتىدىغان، كۆپ مەنبەلىك، سىغدۇرۇشچان بولۇپ، دىنىي تالاش ـ تارتىش ناھايىتى ئاز يۈزبەرگەن، دىنغا ئېتىقاد قىلىدىغان ئامما بىلەن دىنغا ئېتىقاد قىلمايدىغان ئامما ئۆزئارا ھۆرمەتلىشىپ، ئىتتىپاق ـ ئىناق ئۆتكەن. شىنجاڭ ئەزەلدىن كۆپ مىللەت توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان، كۆپ خىل دىنىي ئېتىقاد تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان رايون، ئېپتىدائىي دىن، شامان دىنى، زوروئاستىر دىنى، بۇددا دىنى، تويىن دىنى، مانى دىنى، نېستوريان دىنى، ئىسلام دىنى، خىرىستىيان دىنى، كاتولىك دىنى، پىراۋۇسلاۋىيە دىنى قاتارلىقلار ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ شىنجاڭ رايونىغا تارقىلىپ كىرگەن، بىر دىن ياكى ئىككى دىن ئاساسلىق ئورۇندا تۇرۇش، كۆپ دىن تەڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇش باشتىن ـ ئاخىر شىنجاڭنىڭ دىن ئەندىزىسىنىڭ تارىخىي ئالاھىدىلىكى. گەرچە تارىختا شىنجاڭ رايوندا ئىلگىرى دىن ئۇرۇشى ياكى توقۇنۇشى يۈزبەرگەن بولسىمۇ، ئەمما بۇ ئۇرۇش ۋە توقۇنۇشلار نىسب